

S Õ N A T Ü Ü B I S T *mispärast - seepärast*

Ühes oma varasemas kirjutises on nende ridade autor juhtinud tähelepanu asjaolule, et nominatiivne rektisioon pole sõnapaaris *mispärast - seepärast* üldse ootuspärane.¹ Selliste postpositioonide nagu *pärast, tõttu, vastu, eest, poolest, juures, järel, tarvis, võrra, jaoks* puhul on põhisõna ikkagi tavaliselt genitiivis, näit. *laiskuse pärast, hoolsuse tõttu, sõja vastu, rahu eest, minugi poolest* jne. Erandlikult esineb nominatiiv adverbina ja konjunktsioonidena kasutatavais sõnades *mispärast - seepärast, mistõttu - seetõttu, mispoolest - seepoolest, misjuures - seejuures, misjärel - seejärel, misläbi - seeläbi, mispeale - seepeale, mistarvis, misjaoks, see-eest, seevastu, seevõrra, seekõrval* jts. Asjaolu, et mainitud postpositioone tarvitatakse üldiselt koos genitiiviga, liitpartiklite *mispärast - seepärast* jt. aga koos nominatiiviga, seletub keeleajalooliste teguritega.

Tänapäeval tajume tõesti kõiki eespool nimetatud *see-*alguslikke vorme nominatiivsete liitumitena, kuid sisuliselt *see-* siin kvaasinominatiiv. Vanas kirjakeeles deklioneeriti pronomeni *see* kuni peaaegu XVIII sajandini ainult reeglipäraselt, s.o. kõikides ainsuse käänetes esines tüvi *se-* (aga mitte *selle-*). Vanimates kirjalikes mälestistes peegeldub ilmekalt sõna *seepärast* täiendosa *see-* kujunemine varasemast *n-*lõpulisest genitiivist. XVI ja XVII sajandil esinesid *se-* ja *sem-* (*sen-*) veel paralleelselt, nagu selgub järgnevalt esitatavast näitepõimikust, mis on võetud A. Saareste ja A.R. Cederbergi koostatud tekstikogumikust "Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524 - 1739": a. 1535 Wanradt-Koelli katekismuses *seperest*, 1603 G. Mülleril *Semperrast*, *Sēprast*, 1649 H. Stahlil *Semperrast*, 1647 J. Kohtenil *se per-rast*, 1649 - 1656 J. Gutsblaffil *seperrast*, 1650.a. paiku Saaremaa käsikirjas *semperrast* (VEKVM 354, 9, 10, 11, 43, 127, 107, 131 jm.).

Pronomeni *see* arhailine *see-*genitiiv elab tegelikult edasi tänapäevagi vormides *seepärast, seetõttu, seeläbi* jt., kuigi seda on vahel ekslikult peetud ka iidseks nominatiiviks.² Pronomeni *see* reeglipärase genitiiv on säilinud paiguti ka murdeis (näit. Võru murdes nom. *see*, genit. *see*, partit. *sedä*), kuid need võtame eraldi vaatlusele allpool.

Kirjakeele *mispärast, misjaoks, mispeale* jt. vormide *mis-* on tulnud kasutusele nominatiivseiks tajutud *see-*täiendosise (*seepä-*

¹ P. A l v r e. Über einen Ausnahmerektionstyp in den ostseefinnischen Sprachen. - Советское финно-угроведение XVI 1980, lk. 254 jj.

² E. L a u g a s t e. Arhailised jooned eesti rahvalaulude keeles. - Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 38. Ajaloo-Keelteaduskonna töid. Tallinn, 1955, lk. 114.

rast, *seejaoks*, *seepeale* jt.) analoogial. Vanas kirjakeeles ja murdeis on siingi säilinud octuspärane *mis*-sõna genitiiv, näit. J. Gutschlaffil *menckperrast* (VEKVM 122), Karksi *mikkeBeräst* jt.

Sõnapaari *mispärast* - *seepärast* probleemistik, kui peame silmas ka translatiivialgulisena näivat *mikspärast*-kuju ning üsna kirevat murdeeesinemust (sealhulgas ka vorme *mille* 'miks, mispärast' - *selle* 'seks, seepärast'), on tegelikult üsna mitmetahuline ja nõuab seepärast erikäsitlust.

Järgnevalt pööramegi suuremat peatähelepanu murdevormidele, tuues vajaduse korral kõrvutavat ainekku vanadest tekstidest ja osalt sugulaskeelistki. Kõigepealt jälgime *mis*-, *millepärast* jne. tüübistikku, siis *see*-, *sellepärast*, *too*-, *tollepärast* jm. esinemust.

1a. *mis* + *pärast* jt.

Kirjakeelde on aastast 1553 alates normeeritud *mispärast*, enne seda oli vähemsoovitavana lubatud ka *mikspärast*, seda juba EÖS-ist (1925) peale.³ J. Aavik pidas õigeks ainult vormi *mispärast* ning vigaseks *mikspärast*. Ta kirjutas "Kas "miks" või "mispärast" (= millepärast); miks-vormi järel on "pärast" üleliigne".⁴ Murdeis pole *mispärast* kaugeltki ainuline, kuigi seda on registreeritud nii Põhja- kui ka Lõuna-Eestist, näit. *mispärast* Muh, *mešpärist* Rid, *mešpärist* Mar, Mär, Tõs, Pjg, Kei, Kos, Rak, Äks, Trv, Hel, *mešperäs* Kod: vrd. ka *mišjauks* Kad, *mišjaost* Äks, *mišjaosse* Hel, *mešjaos* Ran, *mišjaos* Röp, *mešpäle* Nõo. Nagu juba eespool mainitud, on see *mis*-alguline tüüp läbinisti analoogiline ja tekkeltki üsna hiline. Vanadel kirjameestel puudub *mispärast* veel täielikult. Esmakordselt ilmub ta alles J. Hornungi "Grammatica'sse" (1693) vormi *mikspärast* 'warum' järele.⁵

b. *mille* + *pärast* jt.

Kuigi *mille*-komponendiga keelendid on rektsiooni suhtes igati korrektsed, on nemadki võrdlemisi noor kihistus. *mille*-, *selle*-, *tolle*-alguslike vormide iga ei saa olla vanem kui deklinatsioonitüüp *mis* : *mille*, *see* : *selle*, *too* : *tolle* ise. See aga tekkis teatavasti metanalüüsi tulemusel alles XVII ja XVIII sajandi vahetusel.⁶ Vormide *mispärast* ja *mikspärast* kõrval on *millepärast* ühiskeeles vähemkasutatav; üldlevinud on *millepärast*. Murdelised *mis*-sõna genitiivid esinevad *mine*-, *miže*-, *mikke*-, *mi*- jne. kujul, näit.

³ Vt. Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Tallinn, 1953, lk. 169; Eesti õigekeelsuse sõnaraamat. Tartu, 1925, lk. 510.

⁴ J. A a v i k. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu, 1936, lk. 2.

⁵ J. H o r n u n g. Grammatica Esthonica. Riga (1693), lk. 94.

⁶ P. A l v r e. Pronomenite iseärasusi. - Emakeele Seltsi Aastaraamat 11. Tallinn, 1965, lk. 201.

mine perä Lüg, miZe pärast Muh, miĳkepärast Emm, miĳke peräst Hls, Krk, miĳkeBešt Krk, miĳk peräst Kra, miĳkazberän Lei.

c. miks + pärast

Seda vormi on lingvistid pidanud üldiselt miks + mispärast keelendite kontaminatsiooniks, seega otsekuu mingiks värdjaks. Selles ka peamine põhjus tema väljarookimiseks keelepruugist. Kõnekeeles püsib mikspärast paiguti siiski visalt edasi. Nagu järgnev analüüs näitab, pole miks-osis mitte translatiiv, vaid hoopis teine, sellega häälikuliselt kokkulangenud kääne.

Vanas kirjakeeles esineb järjepanu minckperrast ja mincks-perrast (vahel ka menckperrast ning mencksperrast). Näit. G. Mülleril Minckprast kekik eb olle weel eales oma hennesa Liha wi-hastanul (NEP 35). H. Stahl minckperrast (AES 29), Minckperrast ollet sinna meile seda tehnut (HH III 23). Teistel autoritel figureerivad ka mincks-, mencks-algulised vormid, näit. H. Gösekenil mincks perrast 'warumb (cur, quare)' (MLO 458), J. Gutschlaffil Mincksperrast pea Minna teije möllemist ilma jähma üttel päival (VEKVM 109), Menckperrast olle Minna armo leuwduht Sinnu ehñ (VEKVM 123).

Nii vana kirjakeele minckperrast kui ka mincksperrast algusosistes peegeldub pronoomeni *mea* < **miĳä* 'mis' (vrd. sm *mikä*) *n*-lõpuline genitiiv. Kummastki on lõpu- (resp. sise-) kao tõttu *ä*-vokaal välja langenud (vrd. murdelisi vorme *mink-peräst* Har, *mink peräst* Kra; genit. *miĳGa* Se, *miĳka* Rāp, *miĳk* Urv). Lõpukaoline on ka H. Stahlil kohatav postpositiionaalne *Minck kaks 'womit'* (HH IV 207). Küsisõnade puhul on varem olnud üsna tavaline (familiarse) *s*-liite kasutamine⁷, mis ilmneb nii vana kirjakeele *mincks*-osises (vrd. sm *mikäs*-sõna genit. *minkäs* 'mille') kui ka Leivu vormis *miĳkazberän*. Konsonantühendi lihtsustumine *n*-i väljalangemisega andis tulemuseks *miks-* (*minkspäräst* > *mikspäräst*)⁸, mil, nagu näeme, pole lihtküsisõnaga *miks?* (see on pärit juba vana perioodist; erson meck) midagi ühist. Selgub huvitav keeleajalooline fakt: *miks-* pole vormis *mikspäräst* mitte *mis*-pronomeni translatiiv, vaid hoopis genitiiv. Morfoloogiliselt on seega *mispärast* võrdväärne eelmise rühma juhtudega *millepärast*, *mine perä*, *miZe pärast*, *miĳkepärast* jt. Lisatagu, et liivi *miĳkspäräst* 'warum' (LWb 224) on üldiselt läbinud sama arengutee kui eesti *mikspäräst*

d. mille 'miks, mispärast'

"Eesti keele mõistelises sõnaraamatus" annab A. Saareste vormide *millepärast* e. *mispärast* kõrval ka *mille* (KaE), jättes selle tarvitamist selgitavad lausenäited esitamata (EKMS III, 337). Tüüp *mille* 'mispärast' on põhiliselt omane kagumurdele: *mille sa es tule?* Ote, *melle* Nõo, Ote, Har, Plv, *mille* Vas. Paralleelkujudena

⁷ P. Al v r e, *veelaks*-tüüp kirjakeeles ja murdeis. - Keel ja Kirjandus 1981, nr. 1, lk. 25.

⁸ Arengukäiku *miks* < **miĳks* on muus seoses juba varemgi oletatud. Vt. H. O j a n s u u, Itämerensuomalaisten kielten pronomioppia. Turun Suomalaisen Yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa I. N:o 3. Turku, 1922, lk. 30.

tuntakse s-iga lõppevaid vorme, näit. *nelles sa kehelet rumalale?* 'mispärast sa kõneled rumalasti?', *milles Vas, milles eitaha? karaskit, taha üks* 'miks (sa) ei taha karaskit, taha ikka' Plv, *mi-les sa võ-üt'!*? (ST 34) 'mispärast sa võtsid?' Se. Huvitav on täheldada, et samasugust esinemust on registreeritud ka rannikumurdest, näit. *mille ~ milles* 'miks, milleks' Vai.

Ligemad sugulaskeeled selles tähenduses allatiivi (*mi + lle*) ei kasuta, nii et seletusvõimalusena näib põhiliselt arvesse tulevat vaid genitiiv *mille*. Eelduseks on muidugi tingimus, et hilistekkeline *mis* : *mille*, *see* : *selle*, *too* : *tolle* tüüp oli murdes juba mõnel määral tuttav. Sel juhul sai areng toimuda paralleelanaloogia vahendusel: *mikspärast* : *miks* = *millepärast* : *x*; *x* = *mille*. Sõnalõpuline -s võib lõunaesti murdes taanduda ka ks-ile, (vrd. *süress mehes* 'suureks meheks'), kuid vormes *milles*, *milles* seletub see küll samasuguse (familiarse) lisandiga kui sõnussõnaks-, *mencks-* või ka *mis*-sõna komitatiivis *mi-nCaš* Se (ST 46) 'millega' ning sõnapaaris *ku-a ~ ku-aš* (ST 68, 80) 'kes' Se.

2a. see + pärast jt.

Vana kirjakeele genitiivi käändelõpu säilitanud *sen-*, *sem-* tüüpi on registreeritud Kuusalust: *sem-Beräst mina olen vanaks jänd*. Mujal on aga tavaline kirjakeelelähedane *see*-tüübigestik, näit. *sēBārast* Khk, *sēBārast* KJr, *sēBāra* Mus, *šičiBeräst* Khk, *sēverra* Kei, *siēverra* Jõh, *šiverra* Kar.

Pronoomeni *too* nagu ka murdelise *taa*-sõna genitiiv langeb tänapäeval kokku nominatiiviga, näit. *tūBeräst* Kan, *lehmi ol' pal'lo, pīmā q' tū Beräst hu'Ca* Plv, *tūverra* Rõu, *tūšt* Võn, *dū,bule* Lei; *tāBeräst om timā vāeCa hērran* Har.

b. selle jt. + pärast jt.

selle-, *tolle-* vormistik on põhiliselt samalaadne kui *mille-* komponendi puhul (vt. eespool), näit. *selleBārast* Muh, Khk, Mär, Kse, Saa, Amb, Ann, VMr, Kad, VJg, Plt, Hls, *selleBārast* Mar, Vig, *selle peräst* Lüg, *selleperä* Lüg, *selleBāraš* Kod, *selleBeräst ~ sellekkiBeräst ~ sellepešt*. Krk. Põhja-Eestis viljeldakse paiguti ka *sene*-genitiiviga, vorme: *sen pärast* Emm, *seneperäst* VNg. Lõuna-estilised on *tolleBeräst* Kam, Võn ja *tolle põle* 'pärastpoole, hiljem' Rāp, *толлоппоне* 'sinna' Lut.

c. selle 'seks, seepärast'.

Nagu *mille* 'miks, mispärast', on ka *selle* kagueestiline. A. Saareste selgitab *selle* tarvitamist järgmiste lausenäidetega: *nüüd ta enam ära minna ei saa, s[elle] et minu pojad on koju tulemas* (Kan), *hoia mind tema eest, s[elle] kui ta välja tuleb, siis ...* (Rāp), *Need oad on s[elle] väga kasulikud, et nende kaunu mitu korda võib korjata* (Prn R 80) (EKMS III 337). Põlva kihelkonnast on kirjapanek *sā-as kõliñ kõvvū, selle ole sāne ul'* 'ma ei saanud koolis käia, sellepärast olen niisugune rumal'. J. Mägiste Setu murdetekstidest lisagem neile veel *se-ŕle'ma-ka-e*, et ... 'seepärast ma vaatan, et ...' (ST 60). Seletuški *selle*-vormi tekke kohta saab olla põhimõtteliselt sama kui *mille* puhul: ta on eraldunud

kujust *sellepära*st keelendi *mille* võrdväärseks paariliseks.

Kõike esitatut lühidalt resümeerides tuleb rõhutada, et postpositsionaalseist liitumeist kuulub sõnatüüp *mispära*st - *seepära*st oma nominatiivse (või kvaasinominatiivse) esikomponendiga selliste uusmoodustiste hulka, mida ei tunne teised lääneneresoo keeled. Mujal elab üha edasi iidne genitiiv, nagu osutavad lv *siepepära*st, vj *senperös*, is *senperä*st 'seepära' st, sm *senvuoksi* 'seetõttu', vps *sen t'ähtä* idem. Murdekujud on meil genitiivse esikomponendi säilitanud mõneti paremini kui kirjakeel, seda nii *miskui* ka *seepära*st tüübiges. Huvitavale järeldusele jõudsin vormi *mikspära*st suhtes, mille *miks-* pole translatiiv, vaid hoopis vana reeglipärane genitiiv. Kagueestilised *mille* 'mispära' st ja *selle* 'seepära' st on aga paralleelanalogia teel välja kasvanud keelenäidete *millepära*st ja *sellepära*st.

L ü h e n d i d

AES = H. S t a h l, Anführung zu der Ehstnischen Sprach Revall, 1637; EKMS = A. S a a r e s t e, Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Stockholm, 1958-1979; HH = H. S t a h l, Hand vnd Hanssbuch für die Pfarherren / und Haussväter Ehstnischen Fürstenthums [I-IV] Theil. Riga/Revall, 1632-1638; LWb = L. K e t t u n e n, Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung. Helsinki, 1938; MLO = H. G ö s e k e n, Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Reval 1660; NEP = Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600 - 1606. GEG XV. Dorpat, 1891; ST = J. M ä g i s t e, Setukaistekstejä. SUST 159. Helsinki, 1977; VEKVM = A. S a a r e s t e, A.R. C e d e r b e r g, Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524 - 1739 Tartu, 1925-1931.

Viitamata murdenäited pärinevad KKI üldsõnavarakogust, osalt ka (Plv) TRU eesti keele kateedri vanemlaborandilt S. Rammolt. Murrakute lühendid on traditsioonilised.

П. А л в р е
(Тарту)

О СЛОВАХ ТИПА *mispärast* - *seepärast*

В ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

Автор статьи рассматривает морфологические варианты слов типа *mispärast* 'почему' и *seepärast* 'поэтому', 'потому' в эстонском литературном языке и его диалектах.

Слово, предшествующее послелогу, в эстонском языке обычно стоит в генитиве (*haiguse pära* 'из-за болезни'). Однако при местоимениях *mis* 'что' и *see* 'этот' в слитных формах послелогу всё-таки предшествует номинатив, например: *mispärast* 'почему', *mistarvis* 'зачем', *seepärast* 'поэтому', *seepeale* 'на это', 'после того'. В старописьменной речи и здесь был генитив: *minckperrast* 'почему', *semperrast* 'поэтому'. Исчезновение различия между номинативом и генитивом в местоимениях *see* (генитив *see < sen*) послужило толчком к употреблению номинатива местоимения *mis* перед послелогом. Квазитранслативный тип *mikspärast* 'почему' восходит к генитивному компоненту (ср. в старописьменной речи *mincksperrast* и *mencksperrast*). Аналогичные диалектные формы *mille* 'почему' и *selle* возникли на базе слов *millepära* 'почему' и *sellepära* 'поэтому', ср. *mikspärast* : *miks* = *millepära* : *x* ; *x* = *mille*.